

РОЗДІЛ 4. СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

ЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З НАСЕЛЕННЯМ ПОХИЛОГО ВІКУ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

THE ETHICAL PROBLEMS OF SOCIAL WORK WITH THE ELDERLY POPULATION IN THE CONDITIONS OF MODERN CHALLENGES

У статті акцентовано увагу на вагомості соціальної роботи з людьми похилого віку, яка набуває особливого значення в умовах сучасних викликів. Етичні аспекти визначено ключовими у забезпеченні гідності, автономії та якості життя літніх людей. Представлено трактування поняття «громадяни похилого віку» у вітчизняному законодавстві, їхні права та обов'язки як отримувачів соціальних послуг. Розкрито загальні стандарти етичної поведінки соціального працівника. Зауважено, що сьогодення вимагає активного розвитку соціальних послуг для людей похилого віку, ціллю яких є забезпечення гідного життя літніх осіб, підтримка їхнього фізичного, психічного та соціального благополуччя тощо. Соціальна робота з людьми похилого віку зіштовхнулася з низкою сучасних викликів та проблем: старіння населення, економічні кризи, війсьні дії, пандемії та ін. Саме вони актуалізують такі її етичні проблеми, як: повага до гідності особистості (оскільки люди похилого віку часто стикаються з зневагою, дискримінацією та стереотипами щодо «непотрібності» або «безпорадності», то етичний обов'язок соціального працівника – захищати гідність кожної людини незалежно від її фізичного чи когнітивного стану); автономія і право на вибір (навіть за умов обмежених можливостей важливо дотримуватись права літніх людей самостійно приймати рішення щодо свого життя, догляду і лікування); конфіденційність і довіра (збір, обробка і використання персональних даних вимагають особливої обережності, зважаючи на вразливість клієнтів похилого віку); маніпуляція та експлуатація (літні люди можуть ставати жертвами зловживань, як з боку родичів, так і з боку необорсовісних працівників) та ін. Переконані, що соціальна робота з населенням похилого віку вимагає професіоналізму, гуманізму, толерантності і готовності адаптуватися до нових викликів суспільства.

Ключові слова: людина похилого віку, старість, пенсіонер, соціальний працівник, соціальна робота, етика, етичні цінності, етичні норми (правила).

The author of the article has emphasized the importance of social work with the elderly people, which is of particular importance in the context of modern challenges. Ethical aspects have been identified as key to ensuring the dignity, autonomy and quality of life of the elderly population. The article has presented the interpretation of the concept of "elderly citizens" in the national legislation, their rights and obligations as recipients of social services. The general standards of ethical behavior of a social worker have been revealed. It has been noted that nowadays, social services for the elderly need to be actively developed, with the aim of ensuring a decent life for older people, supporting their physical, mental and social well-being, etc. Social work with the elderly has faced a number of modern challenges and problems: population aging, economic crises, war, pandemics, etc. These factors highlight such ethical issues as: respect for the dignity of the individual (since older people often face neglect, discrimination, and stereotypes of "uselessness" or "helplessness," it is the social worker's ethical duty to protect the dignity of every person, regardless of their physical or cognitive state); autonomy and the right to choose (even in conditions of limited capacity, it is important to respect the right of older people to make decisions about their lives, care, and treatment); confidentiality and trust (collection, processing and use of personal data require special care, given the vulnerability of elderly clients); manipulation and exploitation (older people can become victims of abuse, both by relatives and unscrupulous employees), etc. We are convinced that social work with the elderly population requires professionalism, humanism, tolerance and readiness to adapt to new challenges of society.

Key words: elderly person, old age, pensioner, social worker, social work, ethics, ethical values, ethical norms (rules).

УДК 316.47:177:316.346.32-053.9
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2025/82.1.29>

Зданевич Л.В.,
докт. пед. наук, професор,
завідувач кафедри дошкільної
педагогіки, психології та фахових
методик
Хмельницької гуманітарно-педагогічної
академії

Постановка проблеми в загальному вигляді. Соціальна робота з людьми похилого віку набуває особливого значення в умовах сучасних викликів: старіння населення, економічних криз, війсьних дій, пандемій та ін. Етичні аспекти стають ключовими у забезпеченні гідності, автономії та якості життя літніх людей. Як зауважують науковці, дотримуючись певної системи цінностей, соціальна робота часто займає активну позицію у визначенні потреб клієнтів і виступає на захист змін у соціальних службах чи соціальній

політиці, покликаних сприяти більш ефективному реагуванню на потреби соціально вразливих груп суспільства, захист їх прав [2, с. 141]. Відповідно, цінності, які є «морально-етичними орієнтирами у прийнятті рішень практичними соціальними працівниками», відіграють важливу роль в етиці соціальної роботи [2, с. 172], яка повинна базуватися на принципах гуманізму, справедливості, рівності і поваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти життєдіяльності людей похилого віку

досліджені І. Мещан, С. Михальською, Х. Порсевою та ін. Специфіка соціальної роботи з людьми похилого віку є предметом наукових розвідок О. Балдинюк, О. Безпалько, І. Іванової, С. Калаур, А. Капської, М. Кухти, Ю. Мацкевич, В. Поліщук та ін. Актуальним і вагомим напрацюванням вважаємо навчальний посібник «Соціальна робота з людьми похилого віку» (2023), в якому І. Івановою відображено сучасні підходи до соціальної роботи з людьми похилого віку, висвітлено особливості вікової періодизації старості і процесів старіння, правові аспекти соціальної роботи з літніми людьми, концепції соціальної роботи з людьми похилого віку, діяльність організацій соціальної сфери щодо соціального обслуговування, допомоги, підтримки, захисту людей похилого віку, особливості системи соціальних послуг для людей похилого віку [5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Відрядно зауважити, що вітчизняні науковці приділяють значну увагу питанням соціальної роботи з населенням похилого віку. Проте, аналіз наукових праць показав, що її етичні проблеми не досліджені на належному рівні, враховуючи вагомість врахування в роботі соціальних працівників особливостей емоційно-етичної сфери людей похилого віку.

Мета статті – теоретично обґрунтувати етичні проблеми соціальної роботи з населенням похилого віку в умовах сучасних викликів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно із Законом України «Про соціальні послуги» (далі – Закон), отримувачами соціальних послуг є особи/сім'ї, які належать до вразливих груп населення та/або перебувають у складних життєвих обставинах, яким надаються соціальні послуги [4]. Складними життєвими обставинами у Законі визнано ті, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа/сім'я не може подолати самотійно [4]. При цьому, одним із чинників, що можуть зумовити складні життєві обставини, названо похилий вік.

У Законі України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» зазначено, що громадянами похилого віку визнаються особи, які досягли пенсійного віку, встановленого статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а також особи, яким до досягнення зазначеного пенсійного віку залишилося не більш як півтора року [3].

До категорії людей похилого віку, за класифікацією Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), належать особи віком старше 60 років. Населення старшого віку, як зазначає І. Іванова, – це неоднорідна група, оскільки у «геріатрії та геронтології виправданою є думка про те, що фізіологічні та психологічні риси осіб старшого віку суттєво

змінюються протягом кожних п'яти років. Так, люди у віці від 60 до 65 років мають інші потреби, ніж особи від 65 до 70 років; бажання осіб 70–75-літнього віку відрізняються від бажань людей 75–80 років» [5, с. 10]. М. Кухта виокремлює такі різновиди старості: хронологічна – пов'язана з кількістю прожитих років. Вона визначається паспортним віком та важлива з позиції юриспруденції, демографії, економіки; фізіологічна – пов'язана зі станом здоров'я та наявністю хронічних захворювань (є важливою з позиції медицини та біології); психологічна – пов'язана з суб'єктивним самовизначенням людиною себе як старої, відчуттям власного біологічного віку; соціальна – поєднує усі попередні різновиди у реальних соціальних практиках суб'єктів, орієнтується на такий критерій, як адаптаційна здатність [6].

Кожному ветерану праці та громадянину похилого віку держава гарантує належний рівень життя, задоволення різноманітних життєвих потреб, подання різних видів допомоги шляхом: реалізації права на працю відповідно до професійної підготовки, трудових навичок і з урахуванням стану здоров'я; забезпечення пенсіями і допомогою; надання житла; створення умов для підтримання здоров'я і активного довголіття відповідно до сучасних досягнень науки; забезпечення реалізації права на соціальні послуги, створення мережі установ та закладів, що надають соціальні послуги, забезпечення зміцнення і розвитку їх матеріально-технічної бази [3].

Стаття 12 Закону України «Про соціальні послуги» серед прав отримувача соціальних послуг визначає: повагу до честі і гідності, уважне та гуманне ставлення з боку суб'єктів системи надання соціальних послуг; індивідуальний підхід; повагу до приватного життя, на свободу думки та висловлювань та ін. При цьому, серед зобов'язань отримувача соціальних послуг – ставитися з повагою до надавачів соціальних послуг та їх працівників [4]. Відповідно, надавачі соціальних послуг зобов'язані забезпечувати найкращі інтереси отримувачів соціальних послуг під час надання таких послуг; дотримуватися принципів надання соціальних послуг [4].

Отже, соціальні працівники відстоюють права людини та основні свободи людей похилого віку, заохочуючи гідність людей похилого віку та працюючи над припиненням усіх форм дискримінації; підтримують повну інтеграцію людей похилого віку, сприяючи їхньому соціальному, економічному, інтелектуальному внеску у суспільство та залученню до процесу прийняття рішень на всіх рівнях [5, с. 51].

Згідно з напрацюваннями Ю. Мацкевич, соціальні працівники здійснюють роботу з особами літнього віку на трьох рівнях: мікрорівень (допомога у повсякденних справах, консультування з питань здоров'я та добробуту особи похилого

віку, забезпечення доступу до медичних послуг, організацію догляду вдома, допомогу в адаптації до нових життєвих умов, а також підтримку у вирішенні фінансових і юридичних питань); мезорівень (організація групових заходів та програм, спрямованих на підтримку соціального розвитку та взаємодії літніх людей); макрорівень (розробка та впровадження політики і програм, яка сприяють покращенню життя людей похилого віку) [7, с. 87].

Як вважає І. Іванова, соціальна робота з літніми людьми реалізується у трьох напрямках, які об'єднані однією ідеєю: надання допомоги людині, яка її потребує; як зобов'язання держави перед нею; і як офіційно закріплений прояв альтруїзму державного і недержавного сектору системи соціального захисту і соціальних послуг [5, с. 61]. Її основою, метою і призначенням є, на переконання науковців, «допомога людям, які опинилися у непростих життєвих ситуаціях, пробудження у них життєвих сил, включення їх, наскільки можливо, у контекст життєдіяльності сім'ї, соціальної спільноти, суспільства» [2, с. 142]. При цьому, як зауважують автори навчального посібника «Вступ до соціальної роботи», «соціальні працівники у своїй щоденній діяльності нерідко опиняються перед складними моральними проблемами, що змушує їх діяти відповідно до своїх моральних переконань, оскільки такі ситуації недостатньо врегульовані законодавством. Це актуалізує значущість для соціальної роботи етики – вчення про мораль, що аналізує її природу, характер і структуру (моральна свідомість, моральні відносини, моральна діяльність), категорії моралі (добро і зло, справедливість і несправедливість, честь, гідність тощо), за допомогою яких формуються моральні принципи, норми, цінності, правила поведінки, теоретично обґрунтовується певна система моральних переконань» [2, с. 168-169]. Слушно, що «знання етичних теорій дає змогу соціальним працівникам приймати більш обґрунтовані рішення, знаходити вихід із складних ситуацій. Однак у певній ситуації вони можуть керуватися різними етичними концепціями, наслідком чого будуть їхні різні дії» [2, с. 169].

Цінними для нашого дослідження є представлені у Міжнародній декларації етичних принципів соціальної роботи загальні стандарти етичної поведінки соціального працівника. Серед них: прагніть зрозуміти кожного окремого клієнта та клієнтську систему, а також елементи, які впливають на поведінку та необхідну послугу; підтримуйте та просувайте цінності, знання та методологію професії, утримуючись від будь-якої поведінки, яка шкодить функціонуванню професії; визнавайте професійні та особисті обмеження; заохочуйте використання всіх відповідних знань і навичок; застосовуйте відповідні методи у розвитку та перевірці знань; використовуйте професійний досвід

у розробку політики та програм, які покращують якість життя в суспільстві; визначайте та інтерпретуйте соціальні потреби; визначайте та інтерпретуйте основу та природу індивідуальних, групових, суспільних, національних та міжнародних соціальних проблем; визнайте та інтерпретуйте роботу професії соціального працівника; уточніть, чи зроблені публічні заяви чи вчинені дії на індивідуальній основі чи як представника професійної асоціації, агентства чи організації чи іншої групи [5, с. 108-109].

Практика соціальної роботи з людьми похилого віку базується на повазі, яка: передує всім формам і напрямкам соціальної допомоги і соціального обслуговування (при встановленні контакту з літньою людиною, проведенні першого інтерв'ю для планування соціальної роботи особливо важливими є повага разом із співчуттям і теплотою; може проявлятися у конкретних проявах поведінки соціального працівника (вербальній і невербальній комунікації), спрямованій на турботу і соціальне служіння [5, с. 115]. Слід враховувати, що «похилий вік супроводжується наростанням занепокоєння, тривожності, появи або посилення таких рис, як недовірливість, дратівливість, неадекватність самооцінки в бік завищення, змінюється темперамент. У людей похилого віку посилюється егоцентричність, знижується ініціативність, зростає пасивність і виявляються астеничні симптоми. Водночас посилюється прагнення до осмислення життя, підбиття підсумків своєї діяльності й оцінювання досягнутих результатів» [8, с. 92].

Науковці переконані, що моральні засади людських відносин є основоположними у соціальній роботі, а її фахівці повинні опиратися як на загальнолюдські моральні принципи й норми, так і на професійну деонтологію – систему моральних норм, вироблених у межах професійного співтовариства [2, с. 171]. Відповідно, враховуємо такі позиції авторів:

- особливість етики соціальної роботи, яка полягає в тому, що її норми поширюються не тільки на діяльність соціальних працівників, але і на їхню позаслужбову поведінку;

- найкращі моральні якості соціальних працівників ґрунтуються на сприйнятті людини як найвищої цінності, прийнятті іншої людини такою, якою вона є, визнанні того, що всі люди різні і саме цим вони цікаві, ідеї співчуття до ближнього;

- соціальним працівникам важливо не просто знати етичні вимоги, а глибоко усвідомлювати універсальні та особливі у контексті їхньої професійної діяльності моральні цінності, у координатах яких формуються їхні життєві орієнтири, вибудовується життєва філософія, розгортаються практичні дії;

- запорукою дотримання норм професійної етики є наявність у соціального працівника таких

моральних якостей, як гуманістичні установки, альтруїзм, особиста відповідальність, високий рівень інтелекту, емоційна рівноваженість, ввічливість, тактовність, простота, порядність, доброта й відчуття справедливості, почуття власної гідності, високий рівень особистої культури та ін. [2, с. 171].

Досліджуючи етичні проблеми соціальної роботи з населенням похилого віку в умовах сучасних викликів зважаємо на той факт, що соціальна робота з людьми похилого віку зіштовхнулася з низкою викликів та проблем, вирішення яких потребує комплексного підходу, тобто взаємодії держави та органів виконавчої влади. Головними проблемами Ю. Мацкевіч рекомендує визнати: погіршення здоров'я людей похилого віку; соціальна ізоляція, викликана самотністю від втрати близьких; низьке економічне забезпечення, що призводить до нездатності покрити певні фінансові питання літніх людей; відсутність належних житлових умов; обмежений доступ до соціальних послуг; наявність юридичних проблем, пов'язаних із порушенням прав людини, загрозою шахрайства з боку третіх осіб; зростання обсягу психологічних проблем; низька якість кваліфікованої підготовки соціальних працівників для допомоги літнім людям; відсутність чи досить низька координація між організаціями, які надають соціальну, медичну, психологічну допомогу [7, с. 86].

Найскладнішим із викликів сьогодення є війна, через яку дуже велика частина людей похилого віку через війну опинилась у важкому соціальному, економічному, психологічному становищі. І. Іванова зауважує, що «серед них є ті, хто втратив домівки через бомбардування мирного населення, хто знаходився на послугі підтриманого проживання і не підлягає транспортуванню, або має великі обмеження для цього, переселенці в межах України та переселенці, біженці до інших країн. Складна категорія – бабусі і дідусі у сільській місцевості і містах, що зазнали бомбардувань, які не можуть внаслідок обмежень у пересуванні, чи не бажають покидати свої напівзруйновані домівки, перебувають у підвалах чи сховищах без їжі, води, ліків. Є частина літніх людей, які згодні залишатись під обстрілами у містах і нікуди не від'їжджати через поганий стан здоров'я» [5, с. 58]. Цей факт зумовлює необхідність посилення уваги з боку соціальних працівників та держави в цілому до цієї категорії населення.

У межах нашого дослідження розглянемо ще один із факторів, що потребує уваги сьогодні – вихід людини на пенсію. Тут доречно зауважити, що у суспільній свідомості старість асоціюється переважно із пенсійним віком, який має правову основу і в законодавствах різних країн поняття «пенсіонер» є тотожним поняттю «людина похилого віку» [5, с. 9].

Погоджуємося з О. Балдинюк, що у людини, яка виходить на пенсію, відбувається зміна

соціального статусу, що спричинює покладання на себе іншої ролі. Відповідно, відчувається значна психологічна суперечність, яка виражається в тому, що, з одного боку, вона поки ще активна – потрібна всім, а потім її чекає різка втрата соціальної активності та самотність. Саме тому основне завдання для людини похилого віку, на думку авторки, – прийняти свій життєвий шлях. Якщо це не відбувається, то у неї починають переважати негативні емоції, песимістичні життєві установки, що в кінцевому результаті може призвести до зниження якості життя [1, с. 12-13].

Враховуючи вищезазначене, на двагомо враховувати, що «соціальна робота з людьми похилого віку носить особистісно орієнтований характер і означає створення сприятливих умов для гідного і повноцінного життя відповідно до індивідуальних потреб і всіх різновидів культурного різноманіття» [5, с. 58]. При цьому одним із основних принципів визнано емпатійне, співчутливе, етичне ставлення [5, с. 58]. Акцентуємо увагу на тому, що для людей похилого віку етичне ставлення – це те, як вони хочуть, щоб до них відносились і дозволяли приймати самостійні рішення.

Основними етичними підходами до соціальної роботи з людьми похилого віку визнано конфіденційність та здатність до прийняття рішень. Погоджуємося, що усі проблеми в межах зазначених підходів долаються завдяки етичним нормам (правилам), які використовуються у практиці соціальної роботи з людьми похилого віку: автономія (повага до вибору старших); благодійність (роби добро); не нашкодь; справедливість; святість життя [5, с. 121-122].

Висновки. Отже, сьогодення вимагає активного розвитку соціальних послуг для людей похилого віку. Соціальна робота у цій сфері має на меті забезпечення гідного життя літніх осіб, підтримку їхнього фізичного, психічного та соціального благополуччя. Сучасні виклики (війна, міграційні процеси, пандемії, цифрова нерівність та ін.) актуалізують етичні проблеми соціальної роботи з населенням похилого віку: повага до гідності особистості (оскільки люди похилого віку часто стикаються з зневагою, дискримінацією та стереотипами щодо «непотрібності» або «безпорадності», то етичний обов'язок соціального працівника – захищати гідність кожної людини незалежно від її фізичного чи когнітивного стану); автономія і право на вибір (навіть за умов обмежених можливостей важливо дотримуватись права літніх людей самостійно приймати рішення щодо свого життя, догляду і лікування); конфіденційність і довіра (збір, обробка і використання персональних даних вимагають особливої обережності, зважаючи на вразливість клієнтів похилого віку); маніпуляція та експлуатація (літні люди можуть ставати жертвами зловживань, як з боку

родичів, так і з боку недобросовісних працівників. Це вимагає активного виявлення таких випадків і негайного втручання) та ін. Переконані, що соціальна робота з населенням похилого віку полягає не тільки у допомозі у повсякденному житті, а й у активному сприянні збереженню гідності, поваги та якості життя. Вона вимагає професіоналізму, гуманізму, толерантності і готовності адаптуватися до нових викликів суспільства. Відповідно, потребує посиленої уваги професійна підготовка майбутніх соціальних працівників до вирішення етичних проблем соціальної роботи з населенням похилого віку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Балдинюк О. Особливості соціальної роботи з людьми похилого віку. Соціальна робота та соціальна освіта, 2018. Випуск 1. С.12-17.
2. Вступ до соціальної роботи: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів /за редакцією Т.В.Семигіної, І.І.Миговича. Київ: «Академ-видав», 2005. 304 с.
3. Законі України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994. № 4, ст.18.
4. Закон України «Про соціальні послуги». Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019. № 18, ст.73.
5. Іванова І.Б. Соціальна робота з людьми похилого віку: навч. посіб. К.: Університет «Україна», 2023. 220 с.
6. Кухта М. Соціальний потенціал людей старшого віку в Україні [монографія]. Київ: КНУКІМ, 2018. 304 с.
7. Мацкевіч Ю. Соціальна робота з людьми похилого віку в умовах глобального старіння. Ввічливість. Humanitas, 2024. Вип. 3. С.84-92.
8. Мещан І.В. Емоційні проблеми людей похилого віку як предмет соціальної роботи: регіональний аспект. Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики, 2017. Вип. 73. С.90-99.